

Šukrija Ramić¹

MORALNO-ŠERIJATSKA DIMENZIJA NAUČNOG ISTRAŽIVANJA

Sažetak

*Ovaj rad prezentira razmišljanja autora o moralno-šerijatskoj dimenziji naučnog istraživanja. U uvodnom dijelu autor ističe značaj islama za ljudski rod, a potom objašnjava značenje termina moralno-šerijatska dimenzija i šta se pod tim podrazumijeva u kontekstu zadate teme. U nastavku autor pojašnjava koje su, sa šerijatskog aspekta, dozvoljene sfere i metode naučnog istraživanja, zatim objašnjava koji učenjaci imaju pravo da tumače šta je u tom pogledu *ḥalāl* a šta *ḥarām* i koja su svojstva tih učenjaka. Autor navodi i razmišljanja o ovoj problematici nekih savremenih bosanskohercegovačkih učenjaka i govori o odgovornosti muslimana u sprečavanju zloupotrebe naučnih otkrića. Na kraju rada su zaključci i preporuke koje mogu pomoći u realizaciji ideje usklađivanja naučnoistraživačkog rada sa šerijatskim propisima i primjeni naučnih otkrića u korist čovjeka, a ne na njegovu štetu.*

Ključne riječi: moral, Šerijat, naučno istraživanje, *ḥalāl*, *ḥarām*, pravne norme, intencije Šerijata

1. Uvod

Duboko sam ubijeden da je islam najveća vrijednost koju ljudski rod posjeduje. Njegova svjetlost obasjala je džahilijetsku Mekku ogrezlu u kriminalu, nepravdi i nasilju i pretvorilo je u oazu mira, pravde, sreće i blagostanja. Najveće nasilnike Mekke islam je preporodio u najveće pravednike i divne uzore kojima se islamski ummet s pravom može ponositi do Sudnjega dana.

Uprkos činjenici da je islam dokazao da je u stanju preporoditi pojedince i narode i učiniti ih najplemenitijim i

¹ Vanredni profesor za užu oblast Islamsko pravo, Islamski pedagoški fakultet, Univerzitet u Zenici, sukriramic@hotmail.com

najkorisnijim ljudskoj zajednici, vrijednost islama još uvijek nije dovoljno otkrivena za većinu stanovnika Zemlje, niti je kao takva prihvaćena na planetarnom nivou. Otuda je obaveza muslimana koji su islam preuzeli kao emanet, koji znaju njegove vrijednosti, da njegovu svjetlost pronose kroz sve aspekte ljudskog života, rada i djelovanja.

Jedan značajan aspekt ljudskog života i rada jeste istraživanje i otkrivanje Allahovih, dž. š., stvorenja i Njegovih zakona i zakonitosti koji vladaju u njima. Iz različitih izvora može se jasno razumjeti² da su prijašnje civilizacije poznavale mnoge zakone koje mi danas ne poznajemo. To nam govori da su pred savremenim čovjekom daleko veće mogućnosti i da postoje realne šanse da savremeni čovjek napravi još veće korake u otkrivanju Allahovih, dž. š., zakona i zakonitosti. Imajući u vidu da načini pomoću kojih se dolazi do tih otkrića kao i primjena tih otkrića mogu biti u saglasnosti sa Šerijatom, a mogu biti i u suprotnosti, neophodno je precizno odrediti jasne smjernice koje će omogućiti muslimanima koji se bave naukom i naučnim istraživanjem, da kroz svoj posao ne krše šerijatske propise, da u naučnoistraživačkom radu budu Allahu, dž. š., pokorni, tako da kroz taj svoj rad i aktivnost postignu Njegovo zadovoljstvo, žive srećno na dunjaluku i imaju šansu za uspjeh na ahiretu. Determiniranje jasnih smjernica na tom polju omogućit će i nemuslimanima da vide i upoznaju učenje islama koje uvijek kvalitetno rješava sve životne situacije omogućavajući čovjeku da uvijek bude u harmoniji sa svojim okruženjem i da ne dolazi u sukob s njim.

2. Sfera moralno-šerijatske dimenzije u domenu naučnog istraživanja

“Moral je”, kako to Qal'adži definira, “ustabiljeno svojstvo u čovjeku koje rezultira djelima”. (Qal'adži, 1985: 199) S obzirom da moral može biti dobar i loš, i djela koja iz njega proizilaze mogu biti isto takva. Pod moralom u ovom elaboriranju podrazumijevam onaj dobar, islamski, tj. Poslanikov, s. a. v. s., moral, a njegov moral je bio Qur'an, koji uvijek upućuje na dobro. Upitana o Poslanikovom, s. a. v. s., moralu, hazreti Aiša je kazala: “Njegov moral je bio Qur'an.” (Muslim, 2000: br. 1233)

² Naprimjer, Qur'an govori da su prijašnje generacije duže živjele i više gradile (*Er-Rūm*, 9). Iz onoga što su prijašnje civilizacije radile i gradile razumijemo da su poznavale neke fizičke i druge zakone koje sadašnje generacije ne poznaju.

Nadalje, Poslanikova, s. a. v. s., praksa – njegov sunnet, tumač je Qur'āna i drugi izvor Šerijata.

Prema tome, kada govorimo o moralno-šerijatskoj dimenziji, mi govorimo o qur'ansko-sunnetskoj dimenziji naučnog istraživanja. Pitanje jednostavno glasi, šta je po Qur'anu i sunnetu dozvoljeno istraživati, koje metode i načine je dozvoljeno koristiti u procesu istraživanja, te kako je dozvoljeno naučna otkrića upotrebljavati.

Odgovor na ovo pitanje možemo naći u mnogobrojnim ajetima i hadisima. U prvom objavljenom ajetu Uzvišeni Allah kaže³: “Uči, čitaj, proučavaj u ime tvoga Gospodara...” (Qur'an, *El-'Aleq*, 1) Iz ajeta jasno razumijemo da Allah, dž. š., naređuje da se proučavaju Njegova stvorenja, otkrivaju Njegovi zakoni i koristi stečeno znanje, ali u ime Njega – Uzvišenog Gospodara, tj. u skladu sa Njegovim zakonima i propisima. Prema tome, cjelokupna aktivnost istraživanja i primjene stečenog znanja mora biti realizirana u skladu s Allahovim, dž. š., zakonima i propisima kako bi ta aktivnost bila بِسْمِ رَبِّكَ (u ime tvoga Gospodara)⁴.

Kako vidimo, već prvi ajet u Qur'anu jasno je dao smjernicu u pogledu moralno-šerijatske dimenzije naučnog istraživanja i upotrebe stečenog znanja. Po njemu istraživanje je obaveza muslimanu, jer je naredba došla u vidu strogog imperativa koji se jednako odnosi na dio *u ime tvoga Gospodara*, kao što se odnosi na učenje, čitanje i istraživanje. U konačnici, jasno je da je naučniku muslimanu dužnost učiti, čitati, proučavati i Allahove, dž. š., zakone otkrivati, ali mu je, isto tako, jednaka dužnost naučni rad i njegovu primjenu uskladiti s Allahovim, dž. š., zakonima⁵.

³ Za mene je ovaj ajet jedna velika *mu'džiza*, jer da nije rečeno “u ime tvoga Gospodara” ajet bi bio nekompletan, s obzirom da učenje, proučavanje i otkrivanje zakona može biti jako opasno za čovjeka. Jedino kontrola koja podrazumijeva da se ta otkrića koriste u skladu sa Allahovim, dž. š., zakonima, a to ultimato znači da se koristi u korist čovjeka, a ne na njegovu štetu, može pružiti kvalitetnu zaštitu od zloupotrebe znanja i nauke.

⁴ “u skladu s Allahovim, dž. š., zakonima i propisima” jednostavno znači *u skladu s onim što čovjeku donosi dobro, korist i blagodat i što od njega otklanja štetu*.

⁵ Sve ljudske aktivnosti potpadaju pod jednu od pet pravnih normi: *farz* – *vādžib* (obaveza – stroga dužnost – sevap), *ħarām* (strogo zabranjeno – grijeh), *mendūb* – *musteħab* (pohvalno – sevap), *mekrūh* (pokuđeno – grijешno), *mubāħ* (dozvoljeno, uz ispravan nijet sevap).

3. Dozvoljene sfere i metode naučnog istraživanja

Poslanik, s. a. v. s., molio je Allaha, dž. š., da ga sačuva znanja od kojeg nema koristi. U vjerodostojnom hadisu Ebu Hurejre, r. a., prenosi da je on u dovi učio:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ وَمِنْ قَلْبٍ لَا يَخْشَعُ وَمِنْ نَفْسٍ لَا تَشْبَعُ
وَمِنْ دَعْوَةٍ لَا يُسْتَجَابُ لَهَا...

“Allahu, Tebi se utičem od znanja koje ne koristi, od srca koje nije skrušeno, od duše koja se ne može zasititi i od dove koja se ne uslišava.” (Muslim, 2000: br. 4899)

Također, u vjerodostojnom hadisu Džābir ibn Abdullāh, r. a., prenosi da je Allahov Poslanik, s. a. v. s., rekao:

عَنْ جَابِرٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: “سَلُوا اللَّهَ عِلْمًا نَافِعًا
وَتَعَوَّذُوا بِاللَّهِ مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ.

“Tražite od Allaha korisno znanje, a utičite mu se od znanja koje ne koristi.” (Ibn Mādzdže, 2000: br. 3833)

U ovim hadisima, Poslanik, s. a. v. s., eksplicitno zahtijeva da se musliman čuva znanja od kog nema koristi i da moli Allaha, dž. š., da ga zaštiti od takvog znanja. Implicitno on traži od svojih sljedbenika da izučavaju korisno znanje. Shodno tome, musliman ne treba da se bavi znanjem od kog neće imati koristi on, niti neko drugi. Međutim, koje je to znanje od kojeg nema koristi, jer logično je da svako znanje može za nekog biti od koristi, ako ne da ga koristi, a ono da se od njega čuva. To potvrđuje i hadis Hudhejfea ibn El-Jemāna:

عن حذيفة بن اليمان - رضي الله عنه - قال: كان الناس يسألون رسول الله
صلى الله عليه وسلم عن الخير، وكنت أسأله عن الشر مخافة أن يدركني.

“Pitali su Poslanika o dobru (o *ḥalālu*), a ja sam ga pitao o zlu (o *ḥarāmu*) iz straha da me ne zadesi (tj. da bih se od njega čuvao)”. (El-Bukhārī, 2000: br. 6673)

Dakle, čovjek, kao pojedinac, treba da ne troši vrijeme na znanje koje njemu lično neće koristiti, niti će koristiti drugima. Naučnici, pak, treba da izučavaju sve vrste znanja, vodeći računa o prioritetima, kako bi to znanje pravilno bilo iskorišteno za dobrobit

zajednice, kako bi pojedince i zajednice mogli usmjeravati ka onom što je dobro i korisno za njih i upozoravati ih na ono što je za njih, kao pojedince ili zajednicu, zlo i štetno.

Općenito, čovjeku je dozvoljeno da proučava i istražuje sva Allahova, dž. š., stvorenja. On je naredio ljudima da razmišljaju i meditiraju o Njegovim stvorenjima:

قال الله تعالى: أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ.

“Pa zašto oni ne pogledaju kamile kako su stvorene?”
(Qur'ān, *El-Gāšijeh*, 17)

وقال تعالى: وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنَ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ انظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ إِنَّ فِي ذَلِكُمْ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ.

“On vodu s neba spušta, pa Mi onda činimo da pomoću nje niču sve vrste bilja i da iz njega izrasta zelenilo, a iz njega klasje gusto, i iz palmi, iz zametka njihova, grozdovi koje je lahko ubrati, i vrtovi lozom zasađeni, naročito masline i šipci, slični i različiti. Posmatrajte, zato, plodove njihove kada se tek pojave i kad zriju. To je zaista dokaz za ljude koji vjeruju.” (Qur'ān, *El-En'ām*, 99)

وقال تعالى: أَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ وَأَنْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجْلُهُمْ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ.

“I zašto oni ne promisle o carstvu nebesa i Zemlje i o svemu onome što je On stvorio, i da im se, možda, kraj njihov primakao? Pa u koje će riječi, ako ne u Qur'ān vjerovati?” (Qur'ān, *El-E'arāf*, 185)

وقال تعالى: قُلِ انظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا تُعْنِي الْآيَاتُ وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ.

“Reci: 'Posmatrajte ono što je na nebesima i na Zemlji', ali ni od kakve koristi neće biti dokazi i opomene narodu koji neće da vjeruje.” (Qur'ān, *Jūnus*, 101)

وقال تعالى: قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللَّهُ يُنشِئُ النَّشْأَةَ
الْآخِرَةَ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.

“Reci: 'Putujte po svijetu da vidite šta je On iz ničega stvorio. I Allah će to, poslije, po drugi put stvoriti. Allah zaista sve može.’” (Qur'ān, *El-Ankebūt*, 20)

وقال تعالى: فَانظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَةِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ ذَٰلِكَ
لَمُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.

“Zato pogledaj tragove Allahove milosti, kako On oživi zemlju, nakon mrtvila njezina. On će, uistinu, i mrtve oživjeti, On sve može.” (Qur'ān, *Er-Rūm*, 50)

Poslanik, s. a. v. s., dao je jasnu uputu šta može biti predmet istraživanja kada je kazao: “Razmišljaj i meditiraj o Allahovim stvorenjima, a ne razmišljaj o Allahu.” (Et-Ṭaberānī, 1404. po H.: br. 6456)

Dakle, sve što je Allah, dž. š., stvorio može biti predmet istraživanja i proučavanja: biljni i životinjski svijet na Zemlji, živa i neživa priroda, kosmos, duhovni svijet. Međutim, smatram da bi čovjek, najviše trebao proučavati sebe – čovjeka. Čovjek treba da bude prioritetni predmet svog interesovanja, jer spoznaja samog sebe može najbolje pomoći čovjeku da uspostavi kvalitetan život na Zemlji i da spozna svoga Stvoritelja⁶, koji nije bez razloga rekao: “I u vama samima, zar ne razmišljate.” (Qur'ān, *Edh-Dhārijāt*, 21)

Što se metoda i načina naučnog istraživanja tiče, oni, također, moraju biti u skladu sa šerijatskim propisima. Međutim, propisi za njih mogu biti promjenjivi, jer se oni mogu mijenjati shodno promjeni vremena i uvjeta u kojima čovjek živi. Iz tog razloga oni moraju biti predmet stalnog razmatranja od strane stručnih šerijatskih pravnika, koji će shodno *uṣūlsko-pravnim* principima tumačiti šta je u datom trenutku dozvoljeno, a šta nije. To mora biti

⁶ Interesantno je kako čovjek o sebi malo zna! Nevjerovatno zvuči konstatacija da čovjek o svemu više zna i o svemu se više brine nego o samome sebi.

stalni proces, jer, kako sam rekao, vremena i uslovi se mijenjaju, a status metoda i načina vrlo često je podložan promjenama kada dođe do promjene uvjeta i okolnosti u kojima čovjek živi.

4. Tumači pitanja *ḥalāla* i *ḥarāma* u sferi naučnog istraživanja i primjene stečenog znanja

Prethodno sam konstatirao da stručnjaci u šerijatskom pravu – muslimanski učenjaci imaju dužnost i obavezu da stalno proučavaju i daju pravne upute u pogledu metoda i načina naučnog istraživanja i, naravno, primjene stečenog znanja. Dakle, oni su ti koji imaju pravo da tumače *ḥalāl* i *ḥarām* u tom domenu, shodno qur'ānskoj uputi da daju rješenja za sva pitanja s kojima se ljudi suočavaju: “Pitajte učenjake, ukoliko ne znate.” (Qur'ān, *En-Naḥl*, 43) S druge strane, istraživači, kao i oni koji otkrivene zakone apliciraju, dužni su se, u pogledu *ḥalāla* i *ḥarāma*, pokoravati uputama muslimanskih učenjaka u šerijatskim znanostima: “O vi koji vjerujete, pokoravajte se Allahu, pokoravajte se Poslaniku i vašim pretpostavljenim.” (Qur'ān, *En-Nisā'*, 59) Prema mom razumijevanju, “pretpostavljeni” (*ulu-l-emr*) su svi oni prema kojima je čovjek odgovoran u nekom pogledu i u nekom trenutku, a tu se sigurno ubrajaju i učenjaci. Sami učenjaci su, s druge strane, jedni drugima pretpostavljeni, shodno oblasti i struci. Tako, kada ljekar šerijatskom pravniku dadne uputu, on je dužan da ga sluša i slijedi njegove instrukcije, jer on je njegov pretpostavljeni i on je za njega učenjak u pogledu medicine. Isto tako, kada šerijatski pravnik ljekaru dadne *fetvu* on je dužan da ga sluša i slijedi njegove instrukcije, jer je on za njega pretpostavljeni u pogledu tumačenja Šerijata i šerijatskih propisa.

Prema tome, svi mi dužni smo da pitamo stručne ljude (specijaliste) i da se pokoravamo struci (znanju, nauci – *'ilmu*), jer struka je uvijek pretpostavljena. Unutar struke, stručnjaci mogu da se razilaze i nisu dužni da slijede jedni druge. “Oni su ljudi, a i mi smo ljudi”, govorio je Ebū Ḥanīfe, aludirajući da i on ima pravo na *idžtihād* kao i tabi'ini.

U pogledu tumačenja *ḥalāla* i *ḥarāma* u domenu naučnog istraživanja smatram jako bitnim naglasiti sljedeće: a) U temeljnim znanostima, kao što je metodologija islamskog prava (*uṣūlu-l-fiqh*), islamska jurisprudencija (*fiqh*), pravni principi (*el-qavā'id el-fiqhijje*) i intencije, ciljevi i namjere islamskog prava (*meqāṣiduš-šerī'a*), muslimanski učenjaci imaju najkvalitetnije alatke koje im

moгу pomoći da se nose sa svim izazovima naučnog istraživanja i primjene stečenog znanja, b) Sva pitanja iz domena naučnog istraživanja s kojim se susreću naučnici treba konstantno propitivati, jer uvjeti i okolnosti se tako brzo mijenjaju da rješenja koja su bila kvalitetna danas, ne znače nužno da će biti kvalitetna sutra, a pogotovo da će biti kvalitetna za svaku sredinu, c) Stavovi i tumačenja prethodnih generacija mogu biti kvalitetna pomoć u razumijevanju, ali ne smiju biti jedini faktor u donošenju rješenja, d) Odlučujući faktor kod donošenja rješenja treba da budu univerzalni ciljevi Šerijata koji se prije svega ogledaju u zaštiti: vjere, života, imetka, potomstva, časti, te obezbjeđivanja boljitka za čovjeka općenito.

5. Svojsva učenjaka koji su u stanju tumačiti moralno-šerijatske dimenzije naučnog istraživanja

S obzirom da je za kvalitetno rješenje potrebno uključiti sve relevantne stručnjake čija je specijalizacija vezana za određeno pitanje, obaveza je uključivati različite profile učenjaka, tj. profile koji su specijalizirali tematiku iz čijeg područja se rješava određeno pitanje. Specijalizirani stručnjaci iz svake oblasti su jedini koji mogu najkvalitetnije spoznati i protumačiti korist i štetu koju čovjek može dobiti ili pretrpjeti od određene spoznaje i njene primjene. Međutim, konačna riječ u deliberaciji rješenja i određivanju *ḥalāla* i *ḥarāma* treba da bude u rukama stručnjaka muslimana koji su ovladali islamskim pravnim – šerijatskim naukama: metodologijom islamskog prava (*uṣūlu-l-fiqh*), islamskom jurisprudencijom (*fiqh*), pravnim principima (*el-qavā'id el-fiqhijje*) i intencijama, ciljevima i namjerama islamskog prava (*meqāšidu-š-šerī'a*), koji razumiju kompleksnost globalnog svijeta, različitost stanja ljudi kao pojedinaca i zajednica, koji su u stanju odrediti da li se rješenje odnosi na određene pojedince, određenu zajednicu, određeno područje ili na svakog muslimana na zemaljskoj kugli.⁷

Neophodno je da učenjaci iz prethodno navedenih islamskih pravnih znanosti koriste preporuke i upute struke, te da ne zapostave stručnjake iz prirodnih, društvenih, humanističkih, političkih znanosti, jer u današnjem globalnom svijetu bez tih

⁷ Muslimane treba dodatno edukovati da poštuju struku i nauku. Muslimani imaju veliki problem na ovom polju, jer na kraju, svako, nekako, slijedi svoje mišljenje.

znanosti ne može se dati kvalitetno rješenje. Te znanosti su, po mom dubokom ubjeđenju, itekako potrebne kod rješavanja, posebno globalnih pitanja, i tumačenja *ḥalāla* i *ḥarāma* na globalnom nivou, a vrlo često i na lokalnom nivou, pa čak i na nivou pojedinca.

Zajedničkim snagama, kroz institucije, učenjaci islamskih pravnih znanosti imaju pravo i obavezu da daju rješenja za sve situacije po pitanjima koja govore o tome šta je po Šerijatu, u određenom vremenu i prostoru, dozvoljeno proučavati, koje metode i načine je dozvoljeno koristiti i u koje svrhe i kako je dozvoljeno stečeno znanje primjenjivati⁸. To treba da bude stalna i kontinuirana aktivnost, jer samo tako moguće je održati kvalitetnu konekciju s ovim brzo promjenjivim svijetom i davati rješenja koja će pogađati intencije, ciljeve i namjere Šerijata koje u općem smislu znače boljitak čovjeka na dunjaluku i ahiretu.

6. Osnovna šerijatskoppravna polazišta kod određivanja ispravnosti metoda naučnog istraživanja i upotrebe otkrivenih zakona

Islamski učenjaci u šerijatskoppravnim naukama, kako sam već istakao, imaju izvanredne alatke koje im omogućavaju da u svakom trenutku, na svakom mjestu i za svaku situaciju mogu ponuditi kvalitetna rješenja. Ovdje ćemo navesti samo dva osnovna polazišta koja su islamskim učenjacima startna pozicija kod rješavanja pitanja moralno-pravne ispravnosti metoda naučnog istraživanja i primjene stečenog znanja:

Prvo: Zabrana nanošenja štete čovjeku, bilo direktno ili indirektno. Na osnovu uputa Qur'āna i sunneta islamski pravници postavili su šerijatskoppravno pravilo koje glasi⁹: **“Zabranjeno je štetu činiti (prouzrokovati) a isto tako i učinjenu štetu štetom odvrćati (naknaditi, dati, odmazditi, odstranjivati).”** (Otomanski građanski zakon – *Medželle i ahkjami šerije*, 1906: 9) Suština i forma tog principa (šerijatskoppravnog pravila) najjasnije je artikulirana u hadisu Poslanika, s. a. v. s.: **“Nema (nanošenja) štete, niti uzvrćanja štetom u islamu”** (*Lā ḍarere ve lā ḍirār fi-*

⁸ Činjenica je da *'ulema*, koja u muslimanskim zemljama tumači pitanja *ḥalāla* i *ḥarāma*, nije uključena u komandne strukture, nije uključena u sistem odlučivanja. Naprimjer, koliko mi je poznato, *'ulema* nema svog predstavnika u komandi koja odlučuje o upotrebi atomske bombe u Pakistanu.

⁹ Vidi: Ez-Zerqā, 1968: 2/981-982.

l-islām). Za ovaj hadis šejh Mustafa ez-Zerqā kaže da doseže do stepena dobar. (Ez-Zerqā, 1968: 2/977)

Uz prethodni princip, islamski pravници postavili su još nekoliko pravnih principa koji svoje utemeljenje imaju u Qur'anu i sunnetu, a koji nude rješenja u različitim situacijama. U *Medželli*¹⁰ možemo vidjeti nekoliko principa iz domena zaštite i otklanjanja štete: “Štetu treba odstraniti (naknaditi) koliko je moguće.” (*Eḏ-Ḍareru judfe ’u bi-qadri-l-imbān.*) “Jedna šteta ne smije se odstranjivati (naknađivati) jednom drugom njoj jednakom (sličnom) štetom.” (*Eḏ-Ḍareru lā juzālu bi mithlihi.*) “Težu štetu treba odstraniti lakšom štetom.” (*Eḏ-Ḍareru el-ešeddu juzālu biḏ-ḏarēr el-ekḥaff.*) “Između dva zla, treba birati manje zlo.” (*Jukhtāru ehveneš-šerrejni ve ekḥaffe-ḏ-ḏarerejn.*) “Kada bi se dva zla snašla (sukobila) onda se treba upustiti u zlo, koje je manje, a gledaće se odstraniti, koje je veće.” (*Izā te ’āreḏa mefsedetāni rū’ije e’azamuhuma ḏareren bi-rtikābi ekḥaffihima.*) “Odobravaće se trpljenje privatne štete pred javnom štetom.” (*Juteḥammelu eḏ-ḏarēr el-kḥāšš li-defi ḏarerin ’āmm.*) “Bolje je odstranjivati zlo nego pribavljati si korist.” (*Der’u-l-mefāsidi evlā min dželbi-l-mešālih.*) (Otomanski građanski zakon – *Medželle i ahkjami šerije*, 1906: 10)

Drugo: Obaveza zaštite pet temeljnih vrijednosti koje Šerijat štiti.

Ciljevi i namjere islamskog prava (*meqāšidu-š-šerī’a*), važna su strana Šerijata, jer Šerijat je, uopćeno kazano, uspostavljen na koristima pojedinca i koristima zajednice. Njegovi propisi obavezno štite te koristi i obezbjeđuju uvjete za čovjekov sretan i uspješan život na Zemlji.

Govoreći o ciljevima Šerijata islamski učenjaci često navode pet temeljnih, univerzalnih vrijednosti, koje Šerijat nužno štiti. Ebū Ḥāmid El-Gazālī (umro 505. po H./1111. god.) poredao ih je sljedećim redoslijedom: 1. vjera, 2. život, 3. razum, 4. potomstvo i 5. imetak. (Gazālī, 1937: 258)

Shodno prethodnim polazištima, učenjaci u islamskom pravu – Šerijatu, kod određivanja dozvoljenog i zabranjenog u sferi naučnog istraživanja, moraju voditi računa da osnovne vrijednosti budu uvijek zaštićene, da se ljudima ne nanosi šteta, bilo direktno ili indirektno, da se u situaciji pojave nužde čini manja šteta itd.

¹⁰ Citati iz *Medželle* će biti doslovno preneseni, bez bilo kakvih izmjena.

7. Savremeni bosanskohercegovački učenjaci o moralno-šerijatskoj dimenziji naučnog istraživanja

U nastojanju da obogatim ovaj rad, zamolio sam neke naše savremenike, naučnike s naših prostora, da mi ukratko iznesu svoje refleksije o ovoj problematici.¹¹

Prof. dr. sc. Nusret Isanović, rukovodilac Katedre za islamsku kulturu i civilizaciju na Univerzitetu u Zenici ističe značaj usklađenosti i povezanosti duhovne dimenzije i naučnoistraživačkog rada i upozorava na opasnost znanja koje je odvojeno od moralnih i duhovnih vrijednosti. On kaže: “Znanje je svjetlo koje je uzvišeni Allah stavio u ljudsko srce.” (Al-Gazali) A unutrašnja, duhovna svjetlost dolazi od uzvišenog Allaha i omogućava nam da se krećemo prostorima znanja bez prijetnji bespuća i zalutalosti.

Savremeni muslimanski intelektualci trebaju graditi vlastitu, na islamskim načelima zasnovanu, naučnoistraživačku paradigmu, koja će uvažavati pozitivna postignuća savremene nauke i neke njene metode, ali neće prihvatiti njihovu (dehumaniziranu) *teleologiju* niti njihovu naučnu paradigmu zasnovanu na pobuni protiv Boga i načelu odvojenosti od morala i duhovnih vrijednosti. U tradicionalnim obzorjima islama istinski naučnik je osoba koja kompetentno vlada znanjem, vjerskim i svjetovnim i koja posjeduje moralni kvalitet života. U ovoj perspektivi, dakle, naučnik je osoba koja osim intelektualnih posjeduje duhovne i moralne kvalitete.

Gotovo svi veliki drevni mudraci upozoravali su na opasnost znanja koje je odvojeno od plemenitosti, od moralnih i duhovnih vrijednosti, odnosno od odgoja. Neki od njih, poput Senaija, tvrdili su da je čovjek koji posjeduje znanje bez moralnih i duhovnih kvaliteta poput lopova koji kada noću krade koristi se svjetlošću lampe kako bi bio *u stanju da pokrade više dragocjenosti*.

U tradicionalnoj perspektivi posmatrano nauka i moral su neodvojivi. Štaviše, moral je uslov humanog legitimiteta nauke. Od renesanse nauka je odvojena prvo od religije i duhovnih izvora znanja, potom i od morala. Rezultat njenog takvog hoda je razvoj do dimenzija u kojima nauka postaje prijetnja *bio i ekosistemima* na Zemlji, te opasnost za ljudski opstanak.”

¹¹ Zahvalan sam prof. dr. sc. Nusretu Isanoviću, prof. dr. sc. Enesu Ljevakoviću i dr. Ahmedu Adiloviću na odvojenom vremenu i odgovoru kojeg su mi poslali e-meilom na temu značaja moralne dimenzije u naučnom istraživanju.

Prof. dr. sc. Enes Ljevaković, vanredni profesor na Katedri za islamsko pravo Fakulteta islamskih nauka i *fetva i emin* u Bosni i Hercegovini ističe da moral i ljudske aktivnosti na polju naučnoistraživačkog rada moraju biti komplementarni i u korist čovjeka. On kaže: “Polja djelovanja nauke i morala se razdvajaju, dotiču i prepliću. Nauka otkriva istine i zakonitosti u fizičkom svijetu, dok je moral usmjeren na istraživanje i usmjeravanje unutrašnjih, duhovnih stanja čovjeka. Budući da istine i zakonitosti ovoga svijeta, kako one koje istražuje i otkriva nauka, tako i one koje istražuje moral, potiču iz istog Izvora, ciljevi ove dvije dimenzije ljudske aktivnosti moraju biti komplementarni i u krajnjoj konsekvenci stopljeni u jedan, a to je dobrobit čovjeka u najplemenitijem i najuzvišenijem smislu ove riječi. Time će čovjek ispuniti misiju koju mu je Uzvišeni Stvoritelj povjerio na Zemlji, ili makar biti na putu ispunjenja te misije. Bez morala, nauka zastranjuje, jer nema orijentira, a bez nauke moral ostaje uskraćen za neophodan izvor saznanja o pojavnom svijetu i za mehanizam ostvarenja svojih plemenitih ciljeva.”

Dr. Ahmed Adilović, profesor tefsira u Elči Ibrahim-pašinoj medresi u Travniku, potcrtava pogrešna razmišljanja u vezi s ovim, pa kaže: “U proteklim stoljećima čovjek na Zapadu je bio uvjerenja da će naučno-tehnološki napredak nužno rezultirati i unaprjeđenjem ljudskoga duha, morala i etičnosti. Međutim, upravo je XX stoljeće pokazalo da je naučno-tehnološki napredak rezultirao, između ostalog, gubljenjem moralnih vrijednosti, otuđenjem čovjeka i izopačenjem njegove prirode. Samo u dva svjetska rata poginulo je više ljudi nego u svim dotadašnjim ratovima u povijesti čovječanstva! Pored velikog broja žrtava koje je uzrokovalo, nuklearno oružje je stalna prijetnja modernome čovječanstvu!

Imajući te činjenice u vidu, postaje nam jasnijom Poslanikova, s. a. v. s., dova kojom se utječe Svemogućem od "beskorisnog znanja". A šta tek reći za štetno, odnosno znanje koje razara i ubija?! Dakle, ciljevi i metode naučnih istraživanja moraju biti u skladu sa moralnim principima i na opće dobro ljudi, a ne protiv njih. Shodno tome, dozvoljena područja naučnoga istraživanja su ona kroz koja se dolazi do rezultata korisnih za sve ljude (uključujući i kloniranje pojedinih ljudskih organa), a zabranjena su ona čijim se istraživanjem mijenja ljudska priroda i

koja imaju štetne posljedice po ljude, prirodu i životinje (kloniranje ljudi, oružje za masovno uništavanje, zagađenje okoline i slično.”

8. Odgovornost muslimana u sprečavanju zloupotrebe naučnih otkrića

Muslimani koji grade svoju poziciju na principima islama, koji žele postići korist i dobrobit za ljudska bića, mogu sebe kontrolirati i suzdržavati se od činjenja onog što može biti štetno za ljude i njihov okoliš. Svjesni muslimani se klone činjenja grijeha, jer znaju da meleki (*kirāmen kātibūn*) zapisuju sve što oni čine, bilo malo ili veliko, i znaju da će o tome biti pitani na ovom i na budućem svijetu. Međutim, ti muslimani ne mogu imati dovoljno kontrole nad muslimanima koji djeluju na neodgovaran način, koji nisu svjesni da njihove pogrešne radnje i ponašanja mogu imati katastrofalne i razorne posljedice za čovječanstvo. Oni ne mogu kontrolirati nemuslimane koji se ne boje grijeha i koji se ne pridržavaju moralnih normi koje bi ih mogle spriječiti da čine štetu drugima.

Unatoč tome, odgovorni muslimani dužni su uložiti maksimalan napor i napraviti savez u dobru (*ḥilfu-l-fuḍūl*) sa onim nemuslimanima koji rade za dobrobit čovječanstva, dužni su pronaći i primijeniti odbrambene strategije i rješenja koja će spriječiti zloupotrebu nauke i naučnih otkrića.

Njihov prioritet je zaštita čovječanstva od neograničene ljudske pohlepe onih ljudi koji su se na stranu sotone stavili i koji rade u partnerstvu s njim na uništavanju čovječanstva kroz industriju hrane, farmaceutsku, kozmetičku i modnu industriju, te kroz neograničeni liberalizam koji se očituje u raznim oblicima nemorala: prostitucije, razvrata, pokvarenosti, pedofilije, incesta i tako dalje.

Svi oni koji su se urotili sa šejtanom i rade na uništavanju čovječanstva koriste znanstvena otkrića. Dužnost muslimana je da ljudski rod zaštite od njihova razornog djelovanja.

9. Zaključak

1. Sve je dozvoljeno proučavati i istraživati osim pitanja iz domena *gajba* koja čovjek ionako ne može spoznati, a nije ni zadužen da ih istražuje.

2. Dužnost je da cilj istraživanja bude postizanje općih intencija, ciljeva i namjera Šerijata, a to je zaštita pet temeljnih univerzalnih vrijednosti.

3. Pri istraživanju mora se voditi računa o općim i posebnim principima koje je Šerijat uspostavio.

4. Granice, načine, metode i druga pitanja koja se odnose na naučno istraživanje treba da rješavaju stručni i kompetentni učenjaci i eksperti šerijatskopравnih nauka koji u obavezi imaju da u obzir uzimaju globalne i lokalne potrebe i razlike.

5. Kod rješavanja lokalnog problema lokalni stručnjaci i eksperti imaju prednost i njihovo rješenje će prevladati, ali će biti lokalnog karaktera.

6. Dužnost je prije ulaska u istraživanje obezbijediti elemente zaštite, kako bi se ljudski rod i život na Zemlji zaštitio od zloupotrebe.

7. Vrlo je važno da muslimani koji Allahu, dž. š., padaju na sedždu, koji vole ljude, koji ljudima žele dobro, koji nastoje da zaštite pet općih vrijednosti, preuzmu inicijativu u ovom našem vremenu, jer snage zla sastavljene od šejtana i ljudi ubrzano vode ovaj svijet u uništenje. Elementi uništenja prijašnjih civilizacija doživljavaju u našem vremenu veliku promociju, toliko veliku da je nadmašila promociju dobra za stotine i hiljade puta.

8. Stavovi i tumačenja prijašnjih učenjaka mogu biti od velike pomoći, ali se oni ne smiju slijepo uzimati. Vrlo je važno da o savremenim pitanjima stav iznesu učenjaci i stručnjaci koja ta pitanja žive u svome trenutnom životu.

9. Predlažem uvođenje u program edukacije izučavanje sistema hijerarhije u islamu i obaveze slijedenja stručnog mišljenja.

10. Predlažem da jedan od postojećih instituta, koji ima odgovarajuću komunikacionu podršku, bude koordinator projekta povezivanja muslimanskih učenjaka, stručnjaka, biznismena, političara itd. To će biti savremeni način uspostave hilafeta na Zemlji – cyber hilafeta.

11. Smatram vrlo značajnim uspostaviti koordinaciju s institucijama i pojedincima koji nisu u okrilju islama, ali su zabrinuti moralnom dimenzijom ljudske zajednice i rade za dobrobit čovječanstva. Oni su vrlo značajni u postizanju željenih ciljeva islama koji se ogledaju u ostvarivanju dobrobiti za ljudski rod u cjelini. Takvih ima u svim vjerama i narodima.

12. Globalni pristup mora uvažavati lokalnu zajednicu i njihovo stanje, pa čak i stanja pojedinca.

Literatura

- El-Buḥārī, Muhammed ibn Isma'īl, *El-Džāmi' eṣ-Ṣaḥīḥ*, Hadith Encyclopedia, Version 2,1, Egipat: Harf Information Tecnology, 2000.
- Ebū Dāvūd, Sulejmān ibn El-Eš'as Es-Sidžistānī, *Sunen*, Hadith Encyclopedia, Version 2,1, Egipat: Harf Information Tecnology, 2000.
- El-Gazālī, Ebū Ḥāmid Muḥammed, *El-Musteṣfā min 'ilmi-l-uṣūl*, Kairo: El-Mektebe et-tidžārijje, 1356/1937.
- Ibn Hanbel, Ahmed, *El-Musned*, Hadith Encyclopedia, Version 2,1, Egipat: Harf Information Tecnology, 2000.
- Ibn Mādždže, Muḥammed ibn Jezīd El-Qazwīnī, *Sunen*, Hadith Encyclopedia, Version 2,1, Egipat: Harf Information Tecnology, 2000.
- Muslim, M. *El-Džāmi' eṣ-Ṣaḥīḥ*, Hadith Encyclopedia, Version 2,1, Egipat: Harf Information Tecnology, 2000.
- Otomanski građanski zakonik, *Medželle i ahkjami šerije*, Sarajevo: Daniel A. Kajon, 1906.
- Qal'adži, Muḥammed Revvās, *Mu'džemu lugati-l-fuqahā'*, Bejrut: Dāru-n-nefāis, 1985.
- Ṭaberānī, S. *El-Evsat*, Kairo: Mektebetu Ibn Tejmijje, 1404. po H. Ibn Tejmijje, Ahmed ibn Tejmijje, *Medžmū'u fetāva*, bez godine i mjesta izdanja.
- Ez-Zerqā, Muṣṭafa ibn Aḥmed, *El-Medkhal el-fiqhī el-'āmm*, Damask: Dāru-l-fikr, Maṭba'atu Tarbin, 1968.

MORAL DIMENSION OF SHARIA-SCIENTIFIC RESEARCH

Šukrija Ramić, Ph.D.

Summary

This paper is a reflection on a moral dimension of shari`a-scientific research. In the introduction, the author emphasizes the importance of Islam to the humanity, and then explains the meaning of the term moral dimensions of the shari'a, and what it means in the context of the topic. The author further explains what spheres and methods of scientific research are permitted from the aspect of Shari`a, and then explains who has the right to interpret what is halal and haram in this regard. Further on, the author explains the characteristics of those scholars who have the right to interpret what is halal and haram, and emphasizes basic starting points of their interpretation. The author also gives the thoughts of some of the contemporary Bosnian scholars and talks about the responsibility of Muslims to prevent the misuse of scientific discoveries. The paper ends with conclusions and recommendations that can help in the realization of the idea of harmonization of research work with the Shari`a rules and application of scientific discoveries to the benefit of men and not to their harm.

Key words: Moral / Shari`a / scientific research/ halal / haram / Legislation / Shari`a aims.

البعء الخلقى الشرعى فى البءء العلمى

الأستاذ الدكتور شكرى رامىءش، كلية التربية الإسلامية فى جامعة زنىءسا

ءلاصة البءء

ىقءءم هذا البءء آراء المؤءف عن البءء الخلقى الشرعى فى البءء العلمى. ىشىر المؤءف فى المقدمة إلى أهمية الإسلام للبشرىة و ىفسر بعء ذلك معنى مصءلء "البءء الشرعى الفقىهى" و معناه فى سىاق هذا الموضوع. ىتابع المؤءف بءفسىر مءالات و طرق البءء العلمى المسموأة من الناحىة الشرعىة و بىبان صفاء العلماء الذىن ىملكون ءق اصءار الءكم فى مسألة الءلال و الءرام فى هذا المءال. و ىذكر المؤءف بالنسبة إلى هذا الموضوع آراء بعض العلماء المعاصرىن من البوسنة و الهرسك و ىءكلم عن مسؤولىة المسلمىن فى منع سوء استعمال الاءءشافاء العلمىة. ءوءء فى نءاية البءء اسءءءاءاء و ءوصىاء الذى ىمكن أن ءساعد فى ءءقىق فكرة ءنىسق البءء العلمى مع الأحكام الشرعىة و استعمال الاءءشافاء العلمىة لصالء الإنسان و لىس ضءه. الكلمات الأساسية: الخلق، الشرىعة، البءء العلمى، الءلال، الءرام، القواعد الفقىهىة، مقاصء الشرىعة.